

GÜZELLİK KANITI VE TAŞIDIĞI FELSEFİ DEĞER

Metin YASA (*)

Özet

Bu yazının amacı, Tanrı'nın varlığı konusunda 'güzellik kanıtı'nın işlevini tartışmaktır. İlgili araştırmada, önce kozmos düşüncesi ve mantıksal uzantıları tartışılmakta, sonra kimi çağdaş filozofların güzellik konusundaki görüşleri irdelenmekte; daha sonra, açıkça, ilgili filozofların görüşleri ilgili konuya ilişkin geleneksel İslam düşüncesindeki görüşlerle karşılaştırılmakta; son olarak da, ilgili kanıtla ilişkin bir senteze gidilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Güzellik, Yaratma, İyilik, Değer

The Evidence of Beauty and its Philosophical Value

Abstract

The purpose of this paper is to enquire into the function of 'argument from beauty' for the existence of God. The paper begins with the idea of cosmos and its logical dimensions; next, It discusses the thoughts of some contemporary philosophers about the beauty; then, with a clearer knowledge, It attempts to compare their thoughts to the traditional Islamic ones in this subject; and, finally, It seeks a synthesis.

Key Words: God, Beauty, Creation, Good, Value

*) Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak.
(e-posta: metinyasa@hotmail.com)

*Evren bütünüyle güzeldir. Yüce Tanrı güzelliği sever.
Güzelliği seven, güzeli de sever.¹*

Giriş

Tanrı'nın varlığı söz konusu olduğunda, ona giden yolların yıldızların sayı kadar çok olduğu zaman zaman gündeme getirilir². Ancak sayıca çok olmadan daha önemlisi, ilgili yollardan kaç tanesinin, ihmal edilmeksizin, doğru ve anlaşılır bir biçimde ortaya konulabildiğidir. Bu yazıdaki amacımız, en azından geleneksel İslam düşüncesinde tarihsel geçmişi olabildiğince zengin olan, buna karşılık çağdaş din felsefesinde oldukça ihmal edilmiş olduğunu düşündüğümüz güzellik kanıtını, mantıksal uzantılarını da ortaya koyarak, tartışmaktır.

Bilindiği gibi, felsefe, bilim, din ve sanatla uğraşan pek çok insan, evrenin güzelliğini düşündürücü bulur. Bu anlamda varlığın güzellik boyutu, Tanrı'nın varlığı ve Tanrı hakkında konuşmayı mümkün kılan bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Kozmos Kavramı ve Düşüncesinin İşaret Ettiği Mantıksal Uzantılar

Doğrusu, görünen evrende güzellik, her hangi bir fenomen kadar kesindir. David Fideler, Grek kökenli kozmos kavramının düzen ve güzellik kavramını aynı anda içermesi nedeniyle, ilgili kavramı İngilizce'de tek bir kelime ile ifade etme olanağı olmadığı kanısındadır. Bu anlamda, Pythagoras'ın evrene kozmos demesinin temel nedeni, belki de, kozmosun doğal düzen, güzellik ve uyumun yaşayan somut görünümü olarak algılanmasından ileri gelmektedir³.

Öyle görülüyor ki, Pythagoras'ın güçlü etkisiyle günümüzde evrenin güzelliği genellikle matematik kavramlarla ifade edilir. Robin Collins, bu anlamda, basitlik, oran ve uyum, simetri, kesinlik, zeka, ve olağanüstü dönüş olmak üzere matematik merkezli altı tür güzellikten söz eder⁴. Bununla birlikte, bizler, sözü edilen altı tür güzelliği, şöyle ya da böyle, evrenin farklı yerlerinde görebilmekteyiz.

Çağdaş din felsefesinde, genel anlamda kozmos düşüncesinin varolanı anlamada üç temel mantıksal uzantısına dikkat çekildiği anlaşılmaktadır. Buna göre, güzellik ve uyumu özünde taşıyan kozmos düşüncesi,

1. Değer ve gerçeklik dünyasını uzlaştırır.
2. Dengeli ve uyumlu yaşamın ip ucunu verir⁵.
3. Tanrı'nın varlığını kanıtlamada belli bir işlev yüklenir⁶.

1) İbn Arabi, *el-Futuhat el-Mekkiyye*, II, Dar Sadır, Beyrut, trsz, (Dört cilt olan bu eser bundan sonra cilt numaralarıyla birlikte FM olarak geçecek), 542.

2) Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir 1990, s. 162.

3) David Fideler, "What is a Cosmos? The Greek Idea of Cosmos and its Contemporary Meaning", www.cosmopolis.com/df/what-is-a-cosmos.html (18.05.2003); ayrıca bkz.: Walther Kranz, *Antik Felsefe: Metinler ve Açıklamalar*, çev.: Suat Y. Baydur, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1984, s. 45.

4) Bkz.: Robin Collins, "Design and the Many-Worlds Hypothesis", *Philosophy of Religion: A Reader and Guide*, ed. by William Lane Craig, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 2002, s. 137.

5) Fideler, a.g.m., www.cosmopolis.com/df/what-is-a-cosmos.html (18.05.2003)

6) F. R. Tennant, *Philosophical Theology*, II, C. U. P., Cambridge, 1930, s. 89.

Bu üç temel mantıksal uzantıdan önce, evrenin görünen güzelliğini gereği gibi tartışma adına, doğa yasalarının niteliklerine işaret etmek önemlidir. Bu önem, yalnızca var olanı sorgulamadan değil, aynı zamanda var olanın güzelliğini doğa yasalarının işleyişinden hareketle, doğa yasalarının işleyişini de Tanrı'ya atıfla ortaya koymadan ileri gelmektedir. Collins, doğa yasalarının özüne ilişkin olarak, bu noktada dört temel nitelikten söz eder: Doğa yasaları; basittir, güzel ve uyumludur, rasyonel bir yapıdadır, ve keşfedilebilir bir öze sahiptir⁷.

Collins, "hem bilim adamlarının hem de filozofların, doğa yasalarının kendi basitliklerini şaşırtıcı bir düzeyde yansıttıkları konusunda aynı düşüncüyü paylaştıklarını"⁸ ifade eder. Bu noktanın açılımı bağlamında, Alexis Carrel'in aşağıdaki ifadesini alıntılama- dan daha iyisini yapamayız. Şöyle diyor: "Dünyada belli bir düzen var. Güneş hiç doğmazlık etmiyor. Hiç şaşmadan geceyi gündüz, kışı da bahar takip ediyor. Ay her zaman aynı yörüngeyi çiziyor. Cansız varlıklar gibi, canlı varlıklar da bir takım kanunlara uygun yaratılmıştır. Aralarında çok belli bazı ilişkiler vardır. Hayat kozmik muhite, kozmik muhit de hayata uygun düşüyor. Yeryüzünde ve gökyüzünde bulunan şeyler, yüzden daha az elemanın kombinezonundan, karışımından meydana gelmişlerdir. Sonsuz derece çok görünmelerine rağmen hepsi birbiriyle akrabadır ve her biri yapılarının hükmettiği tarzda hareket eder. Tabiat kapris sahibi olmaz."⁹

Doğa yasalarında görülen rasyonel yapı, insanın doğayı örnek almasında belirir¹⁰; ve doğal olarak, doğa yasalarının keşfi, akıllı olan varlık ile gerçekleşir¹¹. Bu bağlamda da yine Carrel'in dediği gibi, "İlim, yavaş yavaş eşyanın kompleksliğinde gizli olan birliği, benzerliği meydana çıkardı, değişen fenomenler arasında değişmeyen ilişkilerin mevcut olduğunu keşfetti. Bu ilişkiler tabii kanunlardır. .... Tabii kanunlar, bir icattan değil, bir keşiften doğarlar. Kuyu dibinde suyun akması gibi, tabii kanunlar da keşfedilmeden önce vardırler."¹² Bu 'önceden varoluş', kuşkusuz, biraz önce dile getirdiğimiz doğa yasalarının işleyişinde Tanrı'nın rolünü dikkate almayı gerektirir.

Yukarıda özlü bir biçimde ifade ettiğimiz kozmos düşüncesinin mantıksal uzantılarının açılımına gelince: Fideler, kozmos düşüncesinin değer ve gerçeklik dünyasını uzlaştırmadaki rolünün en özgün bir biçimde Stoacılar tarafından tartışıldığını ifade eder. Fideler'e göre, antik dünyada insanın ahlak anlayışının evrenin güzelliği ile doğrudan bağlantılı olduğu ifade edilmiştir. Nitekim stoacı ünlü düşünür Marcus Aurelius, tüm ahlaki eylemlerin kozmosu anlamaya bağlı olduğunu ifade etmiş ve insanın, kozmosu anlamadan, nerede olduğunu, yine kozmosun amacını anlamadan kim olduğunu anlayamayaca-

7) Collins, a.g.m., s. 137.

8) Collins, a.g.m., s. 137.

9) Alexis Carrel, *Başarının Sırları*, çev.: Refik Özdek, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1991, s. 37.

10) Collins, a.g.m., s. 142.

11) Collins, a.g.m., s. 143.

12) Carrel, a.g.e., s. 38.

ğını ileri sürmüştür¹³. Bu husus, ahlakın, teolojik ve antropojik temellendirilmesinin yanında, sıklıkla dile getirilen kozmolojik temellendirilişin de bir habercisi durumundadır¹⁴. Bu anlamda, “dünya, anlamsız şeylerin sade bir bütünü değil, aksine güzeli somutlaştıran ilişkili bir fenomenler ağıdır. Dünyanın güzelliği bir gerçektir, fakat aynı zamanda derin bir değer yansımasıdır. Değer ise bir anlam biçimidir. İleri düzey bir estetik bakış açısına göre, parçaların anlamsız bir formu değil, tam olarak kelimelerle ifade edilmesi olanaksız anlam ve değer somutlaşmış halidir.”¹⁵ Bununla birlikte Fideler, ‘değer yansıması’ ifadesi üzerinde gereken yorumda ve doyurucu açıklamalarda bulunmaz. Bu konuya, geleneksel İslam düşüncesinde güzellik kanıtını tartışırken, ayrıca temas edeceğiz.

Öte yandan Fideler, kozmos düşüncesinin dengeli ve uyumlu yaşamın ipuçlarını verdiği düşüncesinin de oldukça ileri bir düzeyde yine Stoacılar tarafından tartışıldığı kanısındadır. “Stoacı filozoflar”, diyor Fideler, “kozmosun geniş bir topluluk olduğunu ve insan topluluklarının da evrenin düzeninden ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. ... Zira Stoacılar göre, biz insanlar, özel bir sitenin kesin üyeleri değil, aksine tüm dünyanın sakinleriyiz. Doğrudan kozmosun engin yapısını temel alan ortak rasyonel özümüze bağlı ‘evrensel bir insanlık kardeşliği’ vardır.”¹⁶

Fideler, günümüzde, kozmolog, ekolog, sanatkar ve bilim adamlarının da Stoacılar gibi düşünmeye başladıklarını ileri sürer¹⁷. Fideler’in görüşüne paralel olarak, özellikle bilim adamları söz konusu olduğunda, Paul Davies’in bu konudaki ifadesi oldukça anlamlıdır. Şöyle der: “bütün büyük bilimciler, anlamını aradıkları doğal dünyanın güzelliği ve inceliği yoluyla onun içine çekilirler. Her yeni alt parçacık, her açıklanamayan astronomik nesne, sevinç ve hayrete neden olur. Teorilerin kurulmasında fizikçiler, sık sık evrenin aslında çok güzel olduğu inancı içinde zarafetin gizli kavramlarıyla yönlendirilirler.”¹⁸

2. Güzellik Kanıtının Felsefi Ardalanı

Gelinen bu noktada, evrenin güzelliğinin, Tanrı’nın varlığı türünden öncelikli amaçlar doğrultusunda kullanmadaki başarı ya da başarısızlığının ortaya konulması gerekir. Çünkü güzellik; yerinde ve belirlenen amaç doğrultusunda kullanıldığında, varoluşun önemli ve anlamlı yönünü ortaya çıkarırken, yanlış yerde kullanıldığında ise, deyim yerindeyse, harcanmış olur. Bu temel çıkarımlar, güzellik kanıtına bir ardalan oluşturma anlamında, Eflatun’un düşünce sistemi ile karşılaştırılabilir. Zira, genel olarak bildiği üzere, Eflatun’un düşünce sisteminde üç temel öge vardır: Tanrı, öncesiz ideler, kaos halindeki madde. Eflatun’un düşünce sistemindeki öncesiz idelerin doğrudan güzel olanı

13) Fideler, a.g.m., www.cosmopolis.com/df/what-is-a-cosmos.html (18.05.2003)

14) Bkz.: Fritz Heinemann, “Etik”, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, der: Doğan Özlem, İnkılap Kitabevi, Ankara, 1993, s. 367 vd.

15) Fideler, a.g.m., www.cosmopolis.com/df/what-is-a-cosmos.html (18.05.2003)

16) Fideler, a.g.m., www.cosmopolis.com/df/what-is-a-cosmos.html (18.05.2003)

17) Fideler, a.g.m., www.cosmopolis.com/df/what-is-a-cosmos.html (18.05.2003)

18) Paul Davies, *Tanrı ve Yeni Fizik*, çev.: Murat Temelli, İm Yayın Tasarım, İstanbul, trsz, s. 419.

temsil ettiklerini akılda tutmak koşuluyla, evrenin, kaos halindeki maddelerin idelere göre düzenlenişi sonucu ortaya çıktığını söylemek, öyle sanıyoruz ki, güzellik kanıtı açısından büyük önem taşır. Eflatun'un bu konudaki çabalarını birkaç açıdan görmek mümkündür:

i- İçinde barındığımız evreni, güzelliğini göstermek için, yapı-düzen, şekil ve hareket bakımından sorgulayan ilk düşünür belki de Eflatun'dur¹⁹. Zira Eflatun'a göre, Tanrı, kuralsız ve düzensiz bir hareket içinde olan, gözle görülen şeylerin, ateş toprak²⁰, su ve hava²¹nın bütünü almuş, düzenlilik her bakımdan düzensizlikten daha iyi olduğundan, düzensizi düzene sokmuş²², böylece de evreni olabilen evrenlerin en güzelini yapmıştır²³.

ii- Eflatun'a göre, Tanrı, evreni ilksiz bir örneğe göre düzenlemiştir. Evrenin taşıdığı özsel değer de temelde buradan kaynaklanmaktadır. Eflatun, bu konuda şöyle der: "Bu evren güzelse, onu yapan iyi ise, gözlerini ilksiz örnekten ayırmamış olduğuna şüphe yoktur; aksi halde, ki bunu farz etmeğe bile hakkımız yoktur, doğmuş örneğe bakmış olacaktır. Halbuki, yapıcının, gözlerini ilksiz örnekten ayırmamış olduğunu herkes açıkça görür. Çünkü, evren, doğmuş olan şeylerin en güzelidir, yapıcısı da nedenlerin en kemasidir."²⁴

iii- Eflatun'un, 'olabilen evrenlerin en iyisi' düşüncesine 'en yüksek ide' deyiminden hareketle ulaştığı ifade edilebilir. Nitekim ona göre, "her şeyden üstün olanın yaratacağı nesnenin, en güzel nesne olmamasına imkan yoktu ve yoktur."²⁵

iv- Eflatun'a göre, Tanrı, düzen bakımından olduğu gibi, şekil bakımından da evreni kendine en çok yaraşan, en güzel şekle sokmuştur. Tüm canlıları içinde barındıracak nitelikte düzenlenen bir evrenin, şekli de şekillerin hepsini kendine toplayan bir şekil olmalıydı. Bu nedenle, "Tanrı", diyor Eflatun, "evrene her yanı her yerde merkezden aynı uzaklıkta olan küre şeklini verdi."²⁶

v- Düzensiz olanı düzenleyen, evreni oluşturan, ona en güzel şekli veren Tanrı, evrenin her bakımdan kusursuz olduğunu düşünerek, ona hareketin de en güzel olan dairesel hareketi vermiştir²⁷. Eflatun, diğer hareketlere oranla, dairesel hareketin güzelliğini ısrarla vurgular. Çünkü ona göre dairesel hareket, evreni denetleyen iyi olduğunun en kesin argümanlarından biridir. Zira Eflatun'a göre, düzenli hareket, özün gereği, düzen ve

19) Bkz. Eflatun, *Timaios*, (çev.: Erol Güneş - Lütfi Ay), M.E.B., İstanbul, 1989, s. 27vd.

20) Eflatun, *Timaios*, s. 33.

21) Eflatun, *Timaios*, s. 34.

22) Eflatun, *Timaios*, s. 31 ve 69.

23) Eflatun, *Timaios*, s. 32.

24) Eflatun, *Timaios*, s. 29.

25) Eflatun, *Timaios*, s. 31.

26) Eflatun, *Timaios*, s. 35.

27) Eflatun, *Timaios*, s. 36; Platon, *Yasalar II*, (çev.: Candan Şentuna - Saffet Babür), Ara Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 176.

28) Platon, *Yasalar II*, s. 175.

amacı; düzen ve amaç da düzenleyenin kötü değil, iyi olduğunu gerektirir²⁸. Buna göre, Tanrı iyidir²⁹, en mükemmel nedendir³⁰, düzensizi düzene sokmak anlamında evrenin yaratıcısıdır³¹, her şeyden üstündür³², her şeyi yönetendir³³, daha da önemlisi adildir³⁴. Bununla birlikte, Eflatun'un tüm bu argümanları ileri sürmesinin nedeni, son tahlilde, evrenin, yapı, şekil ve hareket bakımından taşıdığı güzellik dikkate alındığında, denetimsiz olmadığını ortaya koymaktan ibarettir.

3. Güzellik Kanıtının Çağdaş Din Felsefesindeki Yeri

Tanrı'nın varlığı bağlamında, güzellik kanıtını, ilgili kanıtla ilişkin çağdaş din felsefesinde adı geçen iki önemli düşünürün görüşlerine yer vererek tartışmanın yararlı ve doğru olduğu kanısındayız. Bu düşünürlerden biri, F. R. Tennant, diğeri ise R. Swinburne'dur. Güzellik kanıtı konusunda, bu iki düşünürün, neredeyse, yakın görüşleri paylaştığı dikkatlerden kaçmamaktadır³⁵. Hatta, Swinburne'un, tek referans kaynağının F. R. Tennant olduğunu burada ifade edebiliriz³⁶.

Güzellik kanıtı söz konusu olduğunda iki tür yaklaşımın var olduğu ileri sürülebilir:

- 1- A Posteriori Yaklaşım: Evrende görülen düzen, tasarım ve güzellikten hareketle Tanrı'nın varlığını açıklamak.
- 2- A Priori Yaklaşım: Tanrı'nın varlık ve niteliklerinden hareketle evrende görülen düzen, tasarım ve güzelliği anlatmak³⁷.

A posteriori yaklaşımın bir örneğini, "dünyanın bu derin, içsel güzellik ve uyumu antik bilim ve felsefenin hareket noktasıydı. Antik filozoflar, evrenin kendisini, bir güzellik abidesi olarak kabul etmişlerdir."³⁸; "evreni bir güzellik abidesi yapan şey, ondaki şıklık, bütünlük ve karşıtlardan oluşan gerilimdir"³⁹ şeklindeki alıntılarda görürken, a priori yaklaşımın iki güzel örneğini de aşağıdaki metinde görmek mümkündür. Şöyle ki; "güzelliğin dışında bir şey yoktur. Çünkü Tanrı, kuşkusuz, evreni kendi güzel suretinde yarattı."⁴⁰; "eşyanın varoluşu, en güzel yasaya göre gerçekleşir. Yaratma, yapılandırma, sağlam yapma ve güzel yapmada benzeri olmayan Tanrı ne yücedir."⁴¹

29) Eflatun, *Timaios*, s. 29.

30) Eflatun, *Timaios*, s. 29.

31) Eflatun, *Timaios*, s. 31.

32) Eflatun, *Timaios*, s. 31.

33) Platon, *Yasalar I*, (çev.: Candan Şentuna - Saffet Babür), Ara Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 155

34) Eflatun, *Theaitetos*, (çev.: Macit Gökberk), M.E.B., İstanbul 1990, s. 90.

35) Cafer S. Yaran, *The Argument from Design in Contemporary Thought*, (Basılmamış Doktora Tezi), University of Wales, Lampeter, 1994, s. 47-48; Cafer S. Yaran, *Günümüz Din Felsefesinde Tanrı İnancının Akliyeti*, Etüt Yayınları, Samsun, 2000, s. 100.

36) Bkz.: Richard Swinburne, *The Existence of God*, Clarendon Press, Oxford, 1979, s. 151.

37) Krş.: Aydın, a.g.e., s. 52.

38) Fideler, a.g.m., www.cosmopolis.com/df/what-is-a-cosmos.html (18.05.2003)

39) Fideler, a.g.m., www.cosmopolis.com/df/what-is-a-cosmos.html (18.05.2003)

40) *FM*, II, 542.

41) *FM*, I, 117.

Tennant, daha çok birinci yaklaşımı göz önünde bulundurarak, evrenin güzelliğini ve evrende görülen eşsiz uyumun teleolojik kanıtın⁴² temel bir dayanağını oluşturduğunu ileri sürer ve bu noktada, 'estetik değer'⁴³ ve 'özel yaratılış'⁴⁴ olmak üzere iki temel kavrama atıfta bulunur; ancak ilgili kavramların öz olarak neyi ifade etmesi ya da içlerinin nasıl doldurulması gerektiği konusunda aydınlatıcı bilgiler vermez. Bununla birlikte Tennant, bağlamını tartışmaksızın, iki temel çıkarıma vurgu yapar:

i- Evren, insan ürünü bir sanat eserinden daha az değerli değildir⁴⁵.

ii- Evrenin eşsiz uyumu ve örneksiz oluşu, kuralsız işlemediğini gösterir⁴⁶.

Ne var ki, Tennant, teleolojik kanıt içinde yer alan 'güzellik kanıtı'nın yeterince ikna edici olduğu kanısında değildir⁴⁷. Tennant'ın böyle düşünmesinin bir nedeni, öyle anlaşılıyor ki, evrenin güzelliğini araştırmanın güvenilir bir şey olmadığı inancını taşımasıdır⁴⁸. Tennant'ın bu yaklaşımı inandırıcı olmaktan uzak ve acele verilmiş bir karar görünümündedir. Nitekim Fideler, bilimsel her hangi bir araştırmaya gereksinim duyulmaksızın, evrenin güzelliğinin, doğrudan kendini ele vereceği kanısındadır. Şöyle der: "Temiz ve saf bir kalple, bir ormanın olağanüstü görkemine, dağın sıralanışına ya da uzak bir galaksinin şekline baktığımızda, evrenin güzellik ve uyumu, kanıtla değil, doğrudan algıyla derhal kendini ele verir."⁴⁹

Yine Tennant'ın çıkarımı aleyhine, güzel olanın kendini ele verışı, yalnızca, sanatla uğraşanlar için değil, sıradan insanlar için de geçerlidir. Gerçekten de, "sanatla hiç ilgisi olmayanlar bile doğadaki güzelle ilgilenirler. Güneşin batışı, bir orman ya da bir deniz görünümü güzel'dir, bizde belli bir heyecan yaratır. Bu heyecan bize güzelle karşı karşıya olduğumuzu duyurur."⁵⁰

Güzellik kanıtı söz konusu olduğunda, anılması gereken bir diğer çağdaş din felsefesi de, kuşkusuz, R. Swinburne'dür⁵¹. Swinburne, 'güzellik kanıtı'nın doğruluk ve doyuruculuğu konusunda, Tennant'a oranla, daha iyimser ve umutlu bir tavır takınır⁵². Swinburne, görülene atıfla, ilgili kanıtın temeli bağlamında şöyle der: "Şairler, ressamlar ve sıradan insanlar, asırlar boyu, çöl ve Kuzey Kutup çoraklıklarına karşı, olağanüstü oluşumların düzenli akışında görülen güzelliğe, galaksilerin gökler aracılığıyla (kimi

42) Teleolojik kanıtın çağdaş düşüncedeki yeri, konumu ve geçerliği konusunda oldukça özgün bir çalışma için bkz.: Yaran, *The Argument from Design in Contemporary Thought*.

43) Tennant, *a.g.e.*, s. 89.

44) Tennant, *a.g.e.*, s. 90.

45) Tennant, *a.g.e.*, s. 90; krş.: Davies, *a.g.e.*, s. 418.

46) Tennant, *a.g.e.*, s. 91.

47) Tennant, *a.g.e.*, s. 89.

48) Tennant, *a.g.e.*, s. 90.

49) Fideler, a.g.m., www.cosmopolis.com/df/what-is-a-cosmos.html (18.05.2003)

50) Afşar Timuçin, *Eşetik*, BDS Yayınları, (Basım yeri Yoktur), 1993, s. 144.

51) Yaran, *Günümüzün Din Felsefesinde Tanrı İnancının Akliliği*, s. 100.

52) Yaran, *Günümüzün Din Felsefesinde Tanrı İnancının Akliliği*, s. 100; Yaran, *The Argument from Design in Contemporary Thought*, s. 49.

zaman gelişigüzel kimi zaman düzenli bir biçimde) dağılışına, kayalara, denize, yeryüzünde esen rüzgara, yüce gök kubbeye, mavi saydam gökyüzüne, eski yaşlı kayalara çarpan suya, orman ve ılımlı iklimler dünyasına hep hayran olagelmışlerdir.”⁵³ Swinburne, bu söyleminden hareketle, Tanrı’nın güzel bir evren yaratmak için nedenleri olduğunu söyler ve ekler: “Eğer tanrı varsa, temelde çirkin bir dünyadan çok, temelde güzel bir dünya ummak için fazlaca neden vardır.”⁵⁴ Tüm bu söylemlerden hareketle, Swinburne, ‘güzellik kanıtı’nı şöyle formüle eder:

Tanrı vardır,
Düzenli fiziksel bir evren vardır,
O halde güzel bir evren vardır.⁵⁵

Swinburne’un, yukarıda aktardığımız bilgilerden de anlaşılacağı üzere, evrenin güzelliğine atıfta bulunmakla birlikte, daha çok, Tanrı’nın güzelliğinden evrenin güzelliğine geçmeye çalıştığı dolayısıyla da güzellik kanıtına ilişkin yukarıda sözü edilen ikinci, başka bir deyişle a priori yaklaşımı benimsediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, güzellik kanıtına ilişkin çıkarımları dikkate alındığında Swinburne’un de, kendinden beklenen düzeyde, yeterince açıklayıcı bilgi vermediği dikkatlerden kaçmamaktadır.

Güzellikten hareketle Tanrı’nın varlığını kanıtlama gibi bir niyeti olmadığı ancak mutlu ve huzurlu bir yaşamın evreni anlama ve onunla uyum içinde olamadan geçtiği kanısında olan Fideler bir yana, gerek Tennant’ın güzellik kanıtını yeterince doyurucu bulmayışının gerekse Swinburne’un ilgili kanıtı özlenen ölçüde ortaya koyamayışın, bize, üç temel nedeni vardır. Bunlardan biri, güzellik kanıtının tarihsel ardalana gereken önemin verilmeyişi; ikincisi, ilgili kanıtla ilişkin İslam düşüncesindeki temel tartışmalara temas edilmeyişi, üçüncüsü ise, güzelliğin, görece oluşunun gereğinden fazla öne çıkmasıdır. Bunlardan ilk ikisini ayrıntılı olarak biraz sonra tartışacağız. Üçüncü neden, başka bir deyişle güzellik kavramının göreceliği konusunda temel söylemlerden biri şudur: “Güzeli güzel kılan bakışımızdır.”⁵⁶ Bize göre, evrenin güzelliği ile güzellik kavramının göreceliği konusunu bir birinden ayrı tutmak gerekir. Nitekim, simetrik oluşun bir tür güzellik olarak kabul edilmesi söz konusu olduğunda, “biri”, diyor Collins, “simetri gibi bir şeyi, fiziksel alanda açıkça gösterebilir.”⁵⁷

Öte yandan, yine güzellik kavramının göreceliğine atıfla, evrenin görünen güzelliği konusunda güzellik kavramının sorgulanması gerektiği üzerinde ısrarla durulur; ve, bir eleştiri olarak, güzelliğin, insanlar tarafından evrene yüklenildiği ifade edilir.⁵⁸ Ancak bunun böyle olmadığına, “Temiz ve saf bir kalple, bir ormanın olağanüstü görkemine, dağın sıralanışına ya da uzak bir galaksinin şekline baktığımızda, evrenin güzellik

53) Swinburne, *a.g.e.*, s. 151.

54) Swinburne, *a.g.e.*, s. 150.

55) Swinburne, *a.g.e.*, s. 150; krş.: Yaran, *The Argument from Design in Contemporary Thought*, s. 48.

56) Timuçin, *a.g.e.*, s. 147.

57) Collins, *a.g.m.*, s. 143.

58) Collins, *a.g.m.*, s. 144.

ve uyumu, kanıtla değil, doğrudan algıyla derhal kendini ele verir.”⁵⁹ şeklinde bir ifadeyle rahatlıkla karşı çıkılabilir.

Öte yandan evrenin güzelliğini sorgulama bağlamında, evrende var olduğu iddia edilen güzelliklerin, evrende görülen çirkinlik ve saçmalıklarla da karşılaştırılması gerektiği ileri sürülür⁶⁰ ve evrendeki tüm kötülük ve saçmalıklara rağmen, yine de güzellikten söz edilip edilemeyeceği üzerinde durulur. Bu tür bir eleştiri karşısında da yine, “Kozmos’da, doğanın sınırları içinde özgürlük vardır; tüm varlıkların, istek ve başarılarına ulaşacaklarını sağlayacak şansı vardır, sade bir yaşantı düzeyinin üzerine çıkabilecekleri fırsatı vardır, öyleyse, amaçlarımızın sınırlı olması sorun değildir.”⁶¹ türünden bir ifadenin yersiz olduğu kolaylıkla iddia edilemez.

4- Geleneksel İslam Düşüncesinde ‘Güzellik Kanıtı’nın İşlevsel Önemi

Bizim, geleneksel İslam düşüncesinde evren bağlamında güzelliğe ilişkin söylemleri tartışmamızın en önemli nedeni, yukarıda bol atıf eşliğinde kendilerinden söz ettiğimiz, Fideler’in ‘değer yansıması’na açıklama getirmeyişi, Tennant’ın ‘özel yaratılış’a gereken önemi vermeyişi, Swinburne’ün güzellik kanıtı konusunda yeterince aydınlatıcı çözümlenelerde bulunmayan Tennant’tan yararlanması, ve bütün bunlar yapılırken, güzellik konusunda, geleneksel İslam düşüncesindeki muazzam tartışmalara değinilmemiş olmasıdır. Özellikle, son neden gerekçelendirildiğinde, güzellik kanıtının, İslam düşüncesinden kopuk olmaksızın çağdaş din felsefesinde hak ettiği konuma geleceği kanısındayız.

Yukarıda temas ettiğimiz, teleolojik kanıtın güzellik versiyonuna ilişkin ikili yaklaşım söz konusu olduğunda, evrenin güzelliğinden Tanrı’ya gidış bağlamında anılması gereken İslam filozoflarının başında, kuşkusuz, Gazali gelir⁶². Bu anlamda, Swinburne’ün yaklaşımının, öz olarak, Gazali’nin yaklaşımına benzediğini burada ifade etmek istiyoruz. Bu noktanın açılımı bağlamında Gazali’den yapılacak kimi alıntuların ilgili konuya ışık tutacağı kanısındayız. Şöyle der: “Hayret! Bir kimse, duvarda güzel bir yazı ya da güzel bir nakış görür, sonra ona hayran olur; sonra da bunu nasıl yapabildi diye yazıyı yazan ve nakış işleyen hakkında tüm gücüyle düşünmeye başlar. Artık onu, ne güzel, sanatı ne yetkin, gücü ne üstün diyerek, içinde büyütmeden edemez. Derken, kendi ve başkalarının varlığındaki üstünlüklere bakar; ama, yaratanını ve şekil verenini düşünmez, büyüklüğü dehşet içinde bırakmaz, hikmet ve yüceliği hayrete düşürmez.”⁶³; “Hayret! Zengin bir köşke girer, boyalı işleme ve yaldızlı süsüne bakar, sonra da hayran kalırsın; ömrün boyunca da gördüğünün güzelliğini anlatır durursun. Buna karşılık, şu yüce yeryüzü evine, evin yerine, çatısına, havasına, eşyalarının güzelliklerine, canlıları-

59) Fideler, a.g.m., www.cosmopolis.com/df/what-is-a-cosmos.html (18.05.2003)

60) Collins, a.g.m., s. 144.

61) Fideler, a.g.m., www.cosmopolis.com/df/what-is-a-cosmos.html (18.05.2003)

62) Bkz. Aydın, a.g.e., s. 234

63) Ebu Hamid el-Gazali, *İhyau Ulum ed- Din, IV, Dar el-Kalem*, Beyrut, trsz., (Bundan sonra kısaca cilt numarasıyla birlikte İhya diye geçecek), s. 402.

nın akıl almaz üstünlüklerine ve süslemelerindeki güzellikleri görür, sonra da, ne onları konuşur, ne de onlara eğilim duyarsın. Bu ev, anlatıp durduğun evden, daha mı aşağıdır?”⁶⁴, “Akar sular ve yeşillikler, sadece yenilip-içildikleri için değil, güzel oldukları için sevilirler.”⁶⁵

Bundan sonra Gazali, Tanrı'nın, güç ve cömertliğine atıfla, güzellik kanıtının İslam düşüncesinde artık tartışılması gereken zemini belirleyecek olan, Eflatun kaynaklı, 'olabilen evrenlerin en iyisi' düşüncesini gündeme getirir. Böylece de Tanrı'dan hareketle Tanrı ile evren arasında güzellik merkezli bir ilişki kurma yoluna gider. Gazali'nin bu noktada bilinen ifadesi şudur: “Olabilirlik halinde bu erenden daha güzeli, daha tamı ve daha yetkini yoktur. Eğer olsaydı ve Tanrı'nın yapma gücü olduğu halde yapmasaydı, bu, cömertliğe uymayan cimrilik ve adalete uymayan haksızlık olurdu. Eğer gücü yetmeseydi, bu da tanrısallığa uymayan güçsüzlük olurdu.”⁶⁶ Gazali, bir başka yerde de şöyle der: “Bir şey, kendisinde bulunması mümkün olan bütün yetkinlikleri kendisinde topladığı an, güzelliğin zirvesine ulaşır.”⁶⁷

Geleneksel İslam düşüncesi söz konusu olduğunda, 'olabilen evrenlerin en iyisi' düşüncesi üzerinde yapılan tartışmalar bir yana⁶⁸, Gazali'nin ilgili düşüncesinin ilettiği mantıksal sonuçları olabildiğince açık bir şekilde tartışan ve ilgi görüşü temellendirme yoluna giden düşünür, kuşkusuz, İbn Arabi'dir. Genelde İslam düşüncesinde, özelde ise İbn Arabi'nin düşünce sisteminin sınırları içinde, güzellik kanıtın en temel noktalarından biri, kuşkusuz, Tanrı'nın güzel olmasıdır. Ancak bu güzelliği, bilinen ya da bilinmesi olması olan her hangi bir güzellik ile karıştırmamak gerekir. Çünkü, Tanrı'nın güzelliği, yalnızca güzel olarak kalmaz, aynı zamanda tüm görünen güzelliklerin de kaynağıdır. Şöyle der: “‘Tanrı güzeldir, güzeli sever.’ Bu bilinen bir hadistir. Tanrı kendini, güzeli sevmekle nitelemiştir. Tanrı evreni de sever.”⁶⁹

Öte yandan, İbn Arabi'nin, Tanrı-evren bütünlüğünü sevgi üzerine kurarken, çağdaş din felsefesinde teleolojik kanıt içinde tartışılan güzellik kanıtının en temel kavramları üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Çağdaş din felsefesinde, Swinburne'ün tutumu da dahil, güzellik kanıtının, daha çok, evrenin güzelliğinden Tanrı'ya gitme şeklinde bir yaklaşımla ele alındığını ifade etmiştik. Dolayısıyla bu noktada evrende görülen güzelliklerin üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir. Bu anlamda gerek Tennant, Swinburne ve gerekse Fideler'den yaptığımız alıntılardan daha fazlasını ve özgününü İslam kaynaklarında görebilmekteyiz. Bu noktada, İbn Arabi'den yapılacak birkaç alıntının konuya açıklık getireceği kanısındayız. Şöyle ki; “Evrenin Tanrı ile olan bağlantısı, olabilenin

64) *İhya*, IV, s. 409.

65) *İhya*, IV, 276.

66) *İhya*, IV, s. 242.

67) *İhya*, IV, s. 277.

68) Bu konudaki tartışmalara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: Eric L. Ormsby, *İslam Düşüncesinde İlahi Adalet Sorunu (Teodise)*, (Bütünüyle III Bölüm); krş.: Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Theodise*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 155 vd.

69) *FM*, II, 114.

zorunlu, sanat eserinin sanatkarla olan bağlantısına benzer.”70; “Bir şeyin güzelliği, o şeyin uygunluk ve gereğidir.”71; “Ebu Hamid’in olabilirlik konusunda ifade ettiği gibi, Tanrı, evreni en güzel şekilde yarattı.”72; “‘Olabilen’, yokluk halinde, bir tercih edene gereksinim duyar.”73

Öte yandan, yukarıda Fideler ve Tennant’a atıfla dile getirdiğimiz üzere, çağdaş din felsefesinde güzellik kanıtına ilişkin olarak ihmal edilen ‘değer yansıması’ ile ‘güzel yaratılış’ın oldukça ileri düzeyde İslam düşüncesinde tartışıldığı görülmektedir. İlgili tartışmanın da yine, büyük ölçüde, ‘olabilen evrenlerin en iyisi’ görüşü dolayımında sergilendiği anlaşılmaktadır74.

Bilindiği kadarıyla, ‘olabilen evrenlerin en iyisi’ düşüncesinin en erken habercisi belki de Eflatun’dur. Ancak ilgili düşünce, yukarıda da bir nedenle ifade ettiğimiz gibi, İslam düşüncesinde Gazali ile meşhur olmuş ve pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte gerek Eflatun’un gerekse Gazali’nin ‘olabilen evrenlerin en iyisi’ görüşü daha çok evren-merkezli tartışılır ve ilgili tartışma aynı doğrultuda Leibniz tarafından, bir şekilde olduğu gibi yinelenir. Bununla birlikte, bu noktada dikkatimizi çeken asıl eksiklik, güzellik kanıtının özsel niteliğini oluşturduğuna inandığımız ‘değer yansıması’nın ve ‘güzel yaratılış’ın ne çağdaş din felsefecileri ne de güzellik kanıtı açısından önem taşıyan ‘olabilen evrenlerin en iyisi’ görüşünün bilinen temsilcisi Eflatun ve ilgili doğrultuda Gazali’yi büyük ölçüde taklit eden Leibniz tarafından yeterince ve gerektiği gibi tartışılmış olmasıdır.

5. Geleneksel İslam Düşüncesinde Güzellik Kanıtının İki Temel Dinamiği: Değer Yansıması ve Güzel Yaratılış

Güzellik kanıtına ilişkin gelinen bu noktada, bizim üzerinde durabileceğimiz temel sorulardan bir kaçış şöyle sıralanabilir: “Olabilen evrenlerin en iyisi” görüşü, ‘değer yansıması’ ve ‘güzel yaratılış’ açısından bir öneme ve etkileyici bir güce sahip midir? “Olabilen evrenlerin en iyisi” görüşü, Tanrı hakkında neyi ön görmektedir?, Tanrı’nın bilen ve her şeye gücü yeten olduğunu ne ölçüde ifade etmektedir?, Tanrı’nın iyilik, hikmet ve adaleti konusunda ne söylemektedir?

i- Değer Yansıması

Güzellik kanıtının temel bir dinamiği konumunda olan ‘değer yansıması’nı, Gazali’nin, ahlak güzelliği ve bilgi güzelliği gibi duyularla bilinmeyen güzellikler75 olarak söz ettiği konunun sınırları içinde düşünmek gerekir. Tartıştığımız bağlam içinde, konunun İslam düşüncesindeki açılımının, daha çok, Tanrı’nın, her şeye hakkını vererek, var olan-

70) *FM, I, 45.*

71) *FM, I, 654.*

72) *FM, I, s. 4.*

73) *FM, II, 264.*

74) Ayrıca bkz.: Nihat Keklik, *Türk İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul 1987, s. 269.

75) *İhya, IV, 278.*

ları konumlarına göre düzenlediği görüşünde odaklaştığı ifade edilebilir. Bu anlamda, düzenlemenin Tanrı'ya iliştilmesi halinde, oluş ve görünüşte her hangi bir eksiklikten söz edilemez⁷⁶. Çünkü, "Evrenin belirışı, 'rahman ve rahim olan Allah adıyla' dır. Başka bir deyişle, 'rahman ve rahim olan Allah adıyla' evren belirdi ve üç isim özgünleşti. Gerçeklikler bu durumu ifade etmektedir. Allah, tüm isimleri içeren bir isimdir. Rahman genel ... rahim özel bir niteliktir."⁷⁷

Öte yandan İbn Arabi'ye göre, Tanrı'nın bilinen en açık yolu, bağış, güzellik, acıma ve sevgidir⁷⁸. İbn Arabi, bu cümleden olarak değer yansısının bağış ile olan bağlantısı konusunda daha net ifadelerde bulunur. Şöyle der: "Tanrısal bağışlar, hak edenlerin değişmesiyle, değişik değişik olur. Kiminin bağışı kendidir; kiminin bağışı kendini bilmesidir; kiminin bağışı ise Tanrı'dan bir şeydir. Hak eden, özsel bir haktan söz ediyorsa, Yüce Tanrı'nın belirlediği bir alan olarak varlığa kavuşmasına şükretmesi gerekir. Hak eden, amaçsal bir haktan söz ediyorsa, Tanrı'nın, kendisini hakkı elde etmeye muvaffak kıldığını anlıyor demektir. Böyle birinin, belli bir aşamaya ulaştığından, ilkinde oranla, Tanrı'ya kat kat şükretmesi gerekir. Eğer hak eden, görünende görünen olması açısından görünende görünen olarak bir şey hak ettiğini biliyorsa, kendisinin bir şey hak etmediğini anlar. Bu tür bir hak edenin, şükretme değil, 'Rabbiniz kendine acımayı zorunlu kıldı' sözündeki tanrısal gereklikte olduğu gibi, kendine, şükretmeyi zorunlu kılması gerekir."⁷⁹

Değer yansısı'nın acıma ve sevgi ile olan bağlantısı da şu şekilde ifade edilir: "Tanrı, varoluşumuz konusunda, rahmeti kendine zorunlu kıldı ve, rahmeti ancak kendi nedeniyle kendine zorunlu kıldığını bilmemiz için, kendisinin, bizim kimliğimiz olduğunu bize bildirdi. Öyleyse, rahmet Tanrı'nın dışında değildir."⁸⁰ Böylece İslam düşüncesinde, değer yansısının tanrısal isimlerle doğrudan bağlantılı olduğu düşüncesinin iyiden iyiye aydınlatıldığı dikkat çekmektedir. Bu cümleden olarak, sözgelimi bir örneğini İbn Arabi'de gördüğümüz üzere, eğer tanrısal isimlerin üç aşamasının var olduğu, bunların da başkasını değil, yalnızca Tanrı'yı, aşkınlık niteliklerini ve eylem niteliklerini gösteren isimlerden ibaret olduğu dile getiriliyor, ardından da tüm bu tanrısal isimlerin evrende belirlediği⁸¹ dikkatimize sunuluyorsa, bu noktada, değer yansısının tanrısal isimlerle olan bağlantısının yeterince açık olduğu ifade edilebilir. Bu durumda, Tanrı'nın, yalnızca varlık veren değil, aynı zamanda değer yansısını en yetkin ve en gerçekçi bir biçimde temsil ettiği ileri sürülebilir.

Değer yansısı bağlamında verilen İslam kaynaklı bu bilgilerin, güzellik kanıtına ilişkin, yukarıda ifade ettiğimiz üzere, hem tarihsel süreçte hem de çağdaş din felsefesinin

76) *FM*, II, 267.

77) *FM*, I, 102.

78) *FM*, I, 623.

79) *FM*, II, 90.

80) İbn Arabi, *Fusus el- Hikem*, Dar el-Kitab el- Arabi, Beyrut, trsz, s. 153; Türk. Çev. İçin bkz.: Muhyiddin-i Arabi, *Fusus ül- Hikem*, çev.: Nuri Gencosman, M.E.B., İstanbul, 1992, s. 208.

81) *FM*, I, 463.

anlaşılan sınırları içinde boş bırakılan ya da atlanılan değer yansısının yalnızca özünü aydınlatmakla yetinmediği aynı zamanda evrene ve insana ilişme konusunda Seven Tanrı'nın nasıl anlaşılması gerektiği konusunda da açıklayıcı işlevsellikler yüklendiği görülmektedir.

ii- Güzel Yaratılış

Güzel yaratılışın temel olarak iki ucu vardır: i- Tanrı'nın güzel ve yetkin oluşu; ii- Evrenin, güzel ve yetkin olan Tanrı'dan payı.

Güzel yaratılışa ilişkin birinci uç dikkate alındığında, evrenin, zorunlu değil, olabilen bir öz taşıması, evrenin olabilen evrenlerin en iyisi olduğu görüşünü temellendirmede önemli bir rol üstlenir. Sözgelimi bu bağlamda İbn Arabi, daha çok, 'olabilen evrenlerin en iyisi' düşüncesine atıfla şöyle der: "Olabilirlik halinde bu evrenden daha iyisi yoktur; çünkü varlıkta, Hakk'tan daha yetkini, tanrısallıkta ise ilgili niteliklerle nitelenenden daha üstünü yoktur. Yüce Tanrı'nın bir niteliği ya da ilgisi yok olsa, ne evren var olurdu, ne de evrende gördüğümüz tabakalar. Oysa, bunlar vardır; tabakalar var, yetkinlik tamam, bağlantı ise anlaşılır bir yapıdadır."⁸²

Öte yandan İbn Arabi, yine güzel yaratılışa ilişkin birinci uç bağlamında Tanrı'nın güzellik ve yetkinliğine atıfla şöyle der: "Her olabilen, gizli ya da açık olma gibi iki türden birine özgüdür. Ancak, olabilen, en üstün ve kendinden daha yetkini olmayan bir yapıda varlık kazanmıştır. Eğer daha yetkin sonsuz olsaydı, yetkinliğin yaratılması düşünülemezdi. Oysa olabilen, ilgili yetkinliğe uygun olarak varlık kazanmıştır."⁸³ Bununla birlikte, Tanrı'nın güzellik ve yetkinliğinin açılımı bağlamında, tanrısal iki ilgiye atıfta bulunmak gerekir. Bu bağlamda, "Hakk'ın varlığa ilişkin iki ilgisi vardır: Kendisi için olan zorunlu özsel varoluş ilgisi; şekilsel varoluş ilgisi. Tanrı ancak şekilsel varoluş ilgisiyle yaratıklarına yansır. Çünkü Tanrı'nın, zorunlu özsel varoluş ilgisiyle yansımaları anlaşılır değildir."⁸⁴ Varlık kazanmada etkin olan yön, şekilsel varoluş ilgisidir. Bu ilgide bir eksiklik varsa, ilgili eksik, kuşkusuz, Tanrı'dan değil, doğrudan ötekinin özünden ileri gelir. Çünkü, "Tanrı'nın kendi varlığına iliştiği nitelikleri içirme ve varlığına kanıt olmadaki üstünlüğü konusunda, olabilirlik halinde, bu evrenden daha iyisi yoktur."⁸⁵

Güzel yaratılış Tanrı-merkezli düşünülünce, akla gelen bir diğer kavram da kuşkusuz ölçüdür. Gerçekte İbn Arabi, ölçüyü, sıkça işaret ettiği Tanrı'nın her şeye hakkını vermesi anlamında kullanır. Ona göre, her şey, kendi gereği, en güzel özde yaratılmıştır⁸⁶. Başka bir yerde daha ayrıntı olarak şöyle der: "Her şeyi yarattı ve tam olarak ölçtü". Onları ölçtü; çünkü onlar, 'ol' emrine erişmeden, Tanrı'nın ölçmesine yetenelediler. Varlık var olmadan ve Hakk'ın görünümüleri olarak nitelenmeden önce, yaratılışa ilişkin tanrı-

82) *FM, I, 441.*

83) *FM, I, 45.*

84) *FM, III, 516; krş.: FM, III, 245.*

85) *FM, I, 463.*

86) *FM, II, 60.*

sal ilk etki ölçüdür. Varlık konusundaki tanrısal ölçü, mühendisin şeylere ilişkin zihninde oluşturduğunu göstermek için yaptığı hazırlığa benzer. Bu suretteki ilk etki, mühendisin örneksiz tasarımıdır.”⁸⁷

‘Güzel yaratılış’a ilişkin ikinci uç, başka bir deyişle, evrenin, güzel ve yetkin olan Tanrı’dan payı bağlamında, ya öz olarak, “doğa yetkindir, onu yaratan Tanrı kadar yetkin olmasa da onun bir ürünü olmakla belli bir yetkinliktedir”⁸⁸ denilir; ya da bu konuda Tanrı, sonradan olanların, “tanrısallığın verdiği kutsal yansımayı yüklenme konusundaki zayıflıklarını bilir; nitekim sonradan olanın öncesizin güzelliğini taşıyacak gücü yoktur.”⁸⁹ şeklinde bir söyleme varılır.

Güzel yaratılışa ilişkin ikinci uç da İslam düşüncesinde, yine büyük ölçüde, ‘olabilen evrenlerin en iyisi’ düşüncesi ekseninde tartışılmıştır. Bu noktada en göz alıcı ifadeler İbn Arabi’den gelmektedir. Nitekim İbn Arabi’ye göre, “Tanrı, evreni en yetkin ve en sağlam bir biçimde yarattı. Ebu Hamid el - Gazali’nin dediği gibi, ‘olabilirlik’ halinde, bu evrenden daha iyisi yoktur. Yüce Tanrı, Adem’i kendi suretinde yarattığını bildirdi. İnsan ise evrenin bütünüdür. Tanrı; varolan, başkası değil, yalnızca kendi olduğundan, evreni, kendini bilmekle, bilir. Dolayısıyla evrenin kendi suretinde olması gerekir. Tanrı evreni belirleyince, evren, Tanrı’nın yansıdığı yer oldu. Tanrı da evrende yalnızca kendi güzelliğini gördü; güzelliği sevdi. Evren, güzel olanı seven, güzel olan Tanrı’nın güzelliğidir. Bu bakışla evreni seven, evreni Tanrı sevgisiyle sevmiş olur. Bu durumda evreni seven, yalnızca Tanrı’nın güzelliğini sevmiş demektir.”⁹⁰

Bununla birlikte, evrenin, güzel ve yetkin olan Tanrı’dan payı tartışılırken, hazırlayıcı bilgi niteliğinde, öncelikle görülene atıfta bulunulduğu dikkat çekmektedir. Bu cümleden olarak, evrenin güzel oluşu, İbn Arabi tarafından;

i- Evrende işlevsel olan ay ve güneşin güzelliğinden hareketle dile getirilir⁹¹. Bu noktada, İbn Arabi’nin, evrenin yapısal yönden güzelliğine dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

ii- Eflatun’un bir zamanlar dile getirdiği gibi, evrenin şeklinin küre olduğu ifade edilir⁹². Bu anlamda, şekil açısından da evrenin güzel olduğunu söylemeye çalışır.

iii- Evrenin biricik bir öze sahip olduğu ileri sürülür. Çünkü, İbn Arabi’ye göre, “her varlık, başkasında olmayan bir biriciklikle başkasından ayrılır. Gerçekte bu, bir benlik ve kimlik biricikliğidir.”⁹³ Evrenin biricikliği, olabilirlik halinde, en iyi şekilde yaratılmış olmasıdır.

87) FM, II, 62.

88) Timuçin, a.g.e., s. 139.

89) FM, I, 77.

90) FM, II, 345.

91) FM, I, 642.

92) FM, I, 255.

93) FM, I, 460.

Güzellik kanıtı konusunda İslam düşünürlerinin bir sözcüsü olarak görüşlerine atıfta bulunduğumuz İbn Arabi'ye göre, biraz daha açık konuşmak gerekirse, eğer evrende görülen tüm bu güzellikleri yorumlamak için atıfta bulunacağımız üstün bir varlık yoksa, güzel olan her şey, bir hiç yığını olmaktan öte geçemez. Çünkü, "Evrenden daha güzeli yoktur. Şu halde evren güzeldir. Güzel olan da, özü gereği, sevimlidir. Evren, bir bütün halinde, Tanrı için sevimlidir. Doğrusu, Tanrı'nın sanatının güzelliği, yaratıklarına ilişmiştir. Evren Tanrı'nın sanatının belirlediği yerdir. Evrendeki karşılıklı sevgi, Tanrı'nın kendini sevmesinden bir parçadır. Çünkü sevgi, varolanın niteliğidir, var olan ise yalnız Tanrı'dır."⁹⁴

Güzel yaratılışa ilişkin a posteriori ve a priori yaklaşım konusunda sonuç olarak şöyle denebilir: "Bütünüyle evren güzeldir. Yüce Tanrı güzelliği sever. Güzelliği seven, güzeli de sever."⁹⁵ Öyle anlaşılıyor ki, güzellik kanıtının önemli bir dinamiği konumunda olan 'güzel yaratılış' ve ona ilişkin her iki uç da, geleneksel İslam düşüncesinde çağdaş din felsefesine ışık tutacak ölçüde olabildiğince ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

Sonuç

Tartıştığımız konuya ilişkin geleneksel İslam düşüncesindeki temel verilere göre, evren, olabilirlik hâlinde, hangi açılardan en güzeldir? Burada dört temel çıkarım söz konusu olabilir: 1-Var olma, yok olmaya oranla, bir tür üstünlüktür; ve evren vardır. 2-Evrenin güzelliği, olabilirlik halinde, kendi varlığıdır; bu anlamda varlığı olmak, çirkin olmak değil, güzel olmak demektir. 3-Evren, özü gereği, her açıdan olabilir; olabilen evren de, ancak olabildiği kadar güzeldir. 4-'Olabilen' bir özü olan evrenin güzel ve yetkin Tanrı'dan payı, Tanrı'nın yaratmasıyla varlık kazanmasıdır.

Öte yandan, bize göre, geleneksel İslam düşüncesinde böylesine büyük bir açıklıklıkla tartışılan güzellik kanıtına ilişkin verilerin, özellikle 'değer yansıması' ve 'güzel yaratılış' konusunda çağdaş din felsefesi tartışmalarına katkısı aşağıdaki üç temel kuşatıcı nokta içinde görülebilir. 1- Evren, Tanrı'nın üstün güç, bilgi, irade, ve iyiliği ile uyum içinde çalışır. 2- İnsan, güzel yaratılışına bakıldığında, ilgili uyumun dışında değildir. 3- Evren, 'olabilirlik halinde', her tür güzellik ve iyiliğe sahiptir.

Öyle anlaşılıyor ki, geleneksel İslam düşüncesinde, güzellik kanıtıyla ilgili olarak 'evrenin güzelliğini, Tanrı'nın varlığından bağımsız olarak değerlendirelim' ya da 'Tanrı'yı olabildiğince yetkinleştirerek evreni güzel görmeye çalışalım' yahut 'bir bütün halinde yaratılışı güzel göstererek iyiliği öne çıkaralım' türünden, ön yargılı, dayanaksız ve basmakalıp düşünceler üzerinde kafa yorulmamış, aksine, güzellik merkezli Tanrı-evren ilişkisi olabildiğince rasyonel bir çizgide ele alınıp işlenmeye çalışılmıştır. Bu cümleden olarak, güzellik kanıtı, geleneksel İslam düşüncesinde çağdaş din felsefesindeki tartışmaların hem habercisi durumundadır, hem de onlara ışık tutacak kadar özlü ve zengin bir içeriğe sahiptir. Bununla birlikte, güzellik kanıtı, geleneksel İslam düşüncesinde,

94) FM, II, 114.

95) FM, II, 542.

Tanrı'nın yalnızca varlığı konusunda değil, aynı zamanda iyiliğinin ortaya konulmasında önemli işlevi olan bir kanıt olarak görülmüştür. Öte yandan, güzellik kanıtı söz konusu olduğunda, Tanrı-evren ilişkisinin temelinde yatan en önemli kavramın 'sevgi' olduğu anlaşılmaktadır. Zira güzellik, sevginin gereği gibi işleyişini sağlayan bir başka önemli kavram olarak öne çıkar.

Tanrı'nın varlığını gösteren her hangi bir kanıt, aynı zamanda Tanrı'nın nitelikleri konusunda da bir şeyler içermelidir. Bu anlamda güzellik kanıtı, ilgili kanıtla ilişkin karşılaştırmalı olarak verdiğimiz pek çok bilgidен de anlaşılacağı üzere, Tanrı'nın varlığı ve nitelikleri konusunda sadece işlevsel değil, aynı zamanda tutarlıdır da. Güzellik kanıtı aleyhiné işleyen en önemli fenomen, belki de, kötülüklerin ateistik açıdan yorumlanmasıdır. Bu yorum, kötülüklerle Tanrı'nın varlığının yadsınması arasında ayrılmaz bir ilişki, ve içinde acı çekilen bir evrenin uyum ve güzelliğinden söz edilemeyeceği türünden bir düşünce ön görür. Ancak bu tür bir iddianın geçerliliği konusunda, güzellik kanıtının biraz önce sözünü ettiğimiz işlev ve tutarlılığına bağlı olarak Tanrı'nın gücünün güzellik dahil her şeyi içermesi gerektiği düşüncesinden hareketle, en azından bütünüyle bağlayıcı olmaktan uzak şeklinde bir yargıya ulaşılabilir. Dolayısıyla, güzel olan bir varlık olmadan, güzel olanın olanaksız olduğu son derece açık bir çıkarımdır. Bu anlamda hangi açıdan bakılırsa bakılsın, güzel olan, güzelliği, güzellik de güzel olanının nedenini ön görür.